==========

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==========

શ્રીનિવાસ કૃષ્ણરાવ કાંગો

વિરુદ્ધ

નારાયણ દેવજી કાંગો અને અન્ય.

તા. ૨૩/૦૩/૧૯૫૪

[બી. કે. મુખર્જી, ગુલામ હસન અને વેંકટરામા ઐયર, ન્યાયમૂર્તિઓ]

હિન્દુ કાયદો – સંયુક્ત કુટુંબ – તેના કોઈપણ સભ્ય દ્વારા ધારણ કરવામાં આવેલી મિલકત સંયુક્ત હોવાનું કોઈ અનુમાન છે કે કેમ – અમુક મૂળ આધારભૂત મિલકતનું અસ્તિત્વ – સ્વ–ઉપાર્જન સાબિત કરવાનો બોજો – અનાદિકાળથી કુટુંબના કબજામાં રહેલી મિલકત – તે વડીલોપાર્જિત હોવાનું અનુમાન છે કે કેમ – દત્તક વિધાન – દત્તક પિતાના અવસાનની તારીખથી દત્તક પુત્ર દ્વારા મેળવવામાં આવેલા હક્કો પૂર્વવર્તી અસરે લાગુ થવા – પૂર્વવર્તી અસરનો સિદ્ધાંત – શું તે સંપાર્શ્વિક વારસદારની સંપત્તિને લાગુ પડે છે કે કેમ.

એ બાબત સુસ્થાપિત છે કે હિન્દુ સંયુક્ત કુટુંબનું અસ્તિત્વ સાબિત થવાથી કુટુંબના કોઈપણ સભ્ય દ્વારા ધારણ કરવામાં આવેલી મિલકત સંયુક્ત છે તેવું અનુમાન થઈ શકતું નથી, અને મિંલકતની કોઈપણ બાબત સ યુક્ત હતી તેવો દાવો કરનાર કોઈપણ વ્યક્તિ પર તે હકીકત સ્થાપિત કરવાનો બોજો રહેલો છે. પરંતુ જ્યાં એવું સ્થાપિત થાય કે કુટુંબ પાસે એવી કોઈ સંયુક્ત મિલકત હતી કે જે તેના સ્વરૂપ અને સાપેક્ષ મૂલ્યના આધારે એવું મૂળ આધારભૂત ભંડોળ બની શક્યું હોય કે જેમાંથી પ્રશ્નાસ્પદ મિલકત પ્રાપ્ત કરવામાં આવી હોય, તો તેવા સંજોગોમાં તે મિલકત સંયુક્ત કુટુંબની મિલકતની સહાય વિના પ્રાપ્ત કરવામાં આવી હતી તેવું હકારાત્મક રીતે સાબિત કરવાનો બોજો સ્વ–ઉપાર્જનનો આક્ષેપ કરનાર પક્ષકાર પર જાય છે.

કોર્ટે ઠેરવેલ કે, હકીકતોના આધારે, સંપાદનો સંયુક્ત કુટુંબની મિલકતોની સહાયથી કરવામાં આવ્યા હતા તે સાબિત કરવાનો જે પ્રારંભિક બોજો વાદી પર રહેલો હતો તેમાંથી મુક્ત થવા માટે મૂળ આધારભૂત મિલકત પર્યાપ્ત ન હતી.

વધુમાં કોર્ટે ઠેરવેલ કે, જો સ્વ–ઉપાર્જન સ્થાપિત કરવાનો બોજો પ્રતિવાદીઓ પર ગયો હોય તો પણ, પુરાવા દ્વારા તેમાંથી મુક્તિ મેળવી લેવામાં આવી હતી અને વડીલોપાર્જિત જમીનો અકબંધ રહી હતી તથા તેમાંથી મળતી આવક કુટુંબના સભ્યોના ભરણપોષણ માટે ઉપયોગમાં લેવામાં આવી હોવી જોઈએ.

જોકે કોઈ કુટુંબ માલિકી હક્કના દસ્તાવેજ વિના પેઢીઓ સુધી મિલકતો ધરાવતું હોય તે અસામાન્ય નથી, પરંતુ કોઈ સભ્ય દ્વારા કરવામાં આવેલું

સંપાદન સામાન્ય રીતે દસ્તાવેજ દ્વારા સાબિત થતું હોય છે. તેથી, જ્યારે કોઈ મિલકત અનાદિકાળથી કોઈ કુટુંબના કબજામાં હોવાનું જણાય, ત્યારે તે વડીલોપાર્જિત હોવાનું અનુમાન કરવું અને સ્વ–ઉપાર્જનનો દાવો કરનાર પક્ષકાર પર તેને સાબિત કરવાનો બોજો નાખવો તે અવાજબી નથી.

હિન્દુ વિધવા દ્વારા દત્તક લેવામાં આવતાં, દત્તક પુત્ર ઔરસ પુત્રના તમામ હક્કો પ્રાપ્ત કરે છે અને તે હક્કો દત્તક પિતાના અવસાનની તારીખથી પૂર્વવર્તી અસરે લાગુ થાય છે.

દત્તક પુત્રને પોતાના દત્તક વિધાન પૂર્વે પ્રાપ્ત થયેલા હક્કોને રદબાતલ કરીને મિલકત મેળવવા માટે હક્કદાર ઠેરવવાનું કારણ એ છે કે કાયદાની નજરમાં તેનું દત્તક વિધાન, એક કાનૂની કલ્પના દ્વારા, તેના દત્તક પિતાના અવસાનની તારીખથી પૂર્વવર્તી અસરે અમલી બને છે, કારણ કે તેને મરણોત્તર પુત્રની સ્થિતિમાં મૂકવામાં આવે છે. જોકે, આ સિદ્ધાંતો માત્ર ત્યારે જ લાગુ પડે છે જ્યારે દત્તક પુત્રનો દાવો દત્તક પિતાની સંપત્તિ સંબંધિત હોય. પરંતુ જ્યાં દત્તક પિતા સિવાયની અન્ય કોઈ વ્યક્તિની મિલકતોના ઉત્તરાધિકારનો પ્રશ્ન સંકળાયેલો હોય, ત્યાં લાગુ પડતો સિદ્ધાંત પૂર્વવર્તી અસરનો નિયમ નથી, પરંતુ એ નિયમ છે કે એકવાર નિહિત થયેલો વારસો વિનિહિત થઈ શકતો નથી.

અનંત ભીકપ્પા પાટીલ (સગીર) વિરુદ્ધ શંકર રામચંદ્ર પાટીલ (૭૦ આઇ.એ. ૨૩૨) માં આપવામાં આવેલા વિપરીત નિર્ણય સાથે અસંમતિ દર્શાવવામાં આવી.

અપ્પલાસ્વામી વિરુદ્ધ સૂર્યનારાયણામૂર્તિ (આઇ.એલ.આર. ૧૯૪૮ મદ્રાસ ૪૪૦, ૪૪૭, ૪૪૮ પર); બાબુભાઈ ગિરધરલાલ વિરુદ્ધ ઉજમલાલ હરગોવનદાસ (આઇ.એલ.આર. ૧૯૩૭ બોમ્બે ૭૦૮); વેંકટરામય્યા વિરુદ્ધ શેષમ્મા (આઇ.એલ.આર. ૧૯૩૭ મદ્રાસ ૧૦૧૨); વૈથ્યનાથ વિરુદ્ધ વરદરાજા (આઇ.એલ.આર. ૧૯૩૮ મદ્રાસ ૬૯૬); પ્રતાપસિંગ શિવસિંગ વિરુદ્ધ અગરસિંગજી રાયસિંગજી (૪૬ આઇ.એ. ૯૭, ૧૦૭ પર); વેલ્લંકી વેંકટા વિરુદ્ધ વેંકટરામા (૪ આઇ.એ. ૧); વીરાભાઈ વિરુદ્ધ ભાઈ હીરાબા (૩૦ આઇ.એ. ૨૩૪); ચંદ્રા વિરુદ્ધ ગોજરબાઈ (આઇ.એલ.આર. ૧૪ બોમ્બે ૪૬૩); અમરેન્દ્ર માનસિંગ વિરુદ્ધ સનાતન સિંગ (૬૦ આઇ.એ. ૨૪૨); બાલુ સખારામ વિરુદ્ધ લાહુ સંભાજી (આઇ.એલ.આર. ૧૯૩૭ બોમ્બે ૫૦૮); નીલનગૌડા લીંબનગૌડા વિરુદ્ધ ઉચ્ચન ગૌડા (એ.આઇ.આર. ૧૯૪૮ પી.સી. ૧૬૫; ૫૦ બોમ્બે એલ.આર. ૬૮૨); ભુવનેશ્વરી દેવી વિરુદ્ધ નીલકમલ લાહિરી (૧૨ આઇ.એ. ૧૩૭); કાલી પ્રસન્ન ઘોષ વિરુદ્ધ ગોકુલ ચંદ્ર મિત્તર (આઇ.એલ.આર. ૨ કલ. ૨૯૩); નીલકમલ લાહુરી વિરુદ્ધ જોતેન્દ્ર મોહન લાહુરી (આઇ.એલ.આર. ૭ કલ. ૧૭૮); રઘુનાધા વિરુદ્ધ બ્રોઝો કિશોરો (૩ આઇ.એ. ૧૫૪); બચ્ચુ હરકિસનદાસ વિરુદ્ધ માનકોરબાઈ (૩૪ આઇ.એ. ૧૦૭); વિજયસિંગજી છત્રસિંગજી વિરુદ્ધ શિવસંગજી ભીમસંગજી (૬૨ આઇ.એ. ૧૬૧); કાલિદાસ વિરુદ્ધ કૃષ્ણચંદ્ર દાસ (૨ બી.એલ.આર. ૧૦૩ એફ.બી.) નો સંદર્ભ લેવામાં આવેલ; જીવાજી અન્નાજી વિરુદ્ધ હણમંત રામચંદ્ર (આઇ.એલ.આર. ૧૯૫૦ બોમ્બે ૫૧૦) માન્ય રાખવામાં આવેલ.

દીવાની અપીલીય અધિકારક્ષેત્ર: દીવાની અપીલ નં. ૧૬૪/૧૯૫૨.

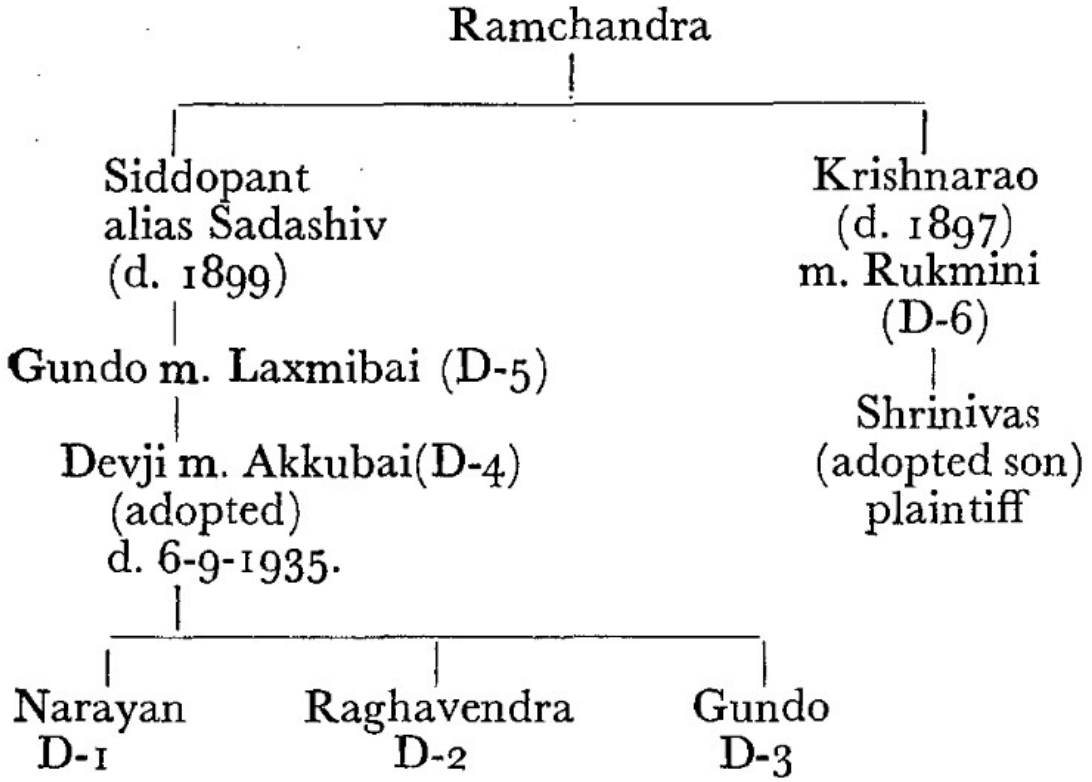
હાઇકોર્ટ ઓફ જ્યુડિકેચર એટ બોમ્બેના મૂળ હુકમનામા સામેની અપીલ નં. ૬૩ અને ૧૪૮, ૧૯૪૭ માં તારીખ ૧૨ ઓગસ્ટ, ૧૯૪૯ ના ચુકાદા અને હુકમનામા સામેની અપીલ, જે બીજાપુર સ્થિત સિવિલ જજ, સિનિયર ડિવિઝન, બીજાપુરની કોર્ટના સ્પેશિયલ સિવિલ સૂટ નં. ૨૮, ૧૯૪૫ માં તારીખ ૩૧ જુલાઈ, ૧૯૪૬ ના હુકમનામામાંથી ઉદ્ભવે છે.

અપીલકર્તા તરફથી જે. બી. દાદાચાનજી અને નૌનિત લાલ.

સામાવાળા તરફથી એસ. બી. જાઠાર અને રત્નપારખી અનંત ગોવિંદ.

૧૯૫૪. માર્ચ ૨૩. **કોર્ટનો ચુકાદો ન્યાયમૂર્તિ વેંકટરામા ઐયર દ્વારા આપવામાં આવેલ.**

ન્યાયમૂર્તિ વેંકટરામા ઐયર — આ અપીલ સિવિલ જજ, સિનિયર ડિવિઝન, બીજાપુરની કોર્ટમાં અપીલકર્તા દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલા વહેંચણીના દાવામાંથી ઉદ્ભવે છે. પક્ષકારો વચ્ચેનો સંબંધ નીચે આપેલા વંશાવળી કોષ્ટક પરથી સ્પષ્ટ થશે:

સિદ્ધોપંત અને કૃષ્ણરાવ સંયુક્ત અવિભક્ત કુટુંબના સભ્યો હતા. કૃષ્ણરાવનું ૧૮૯૭ માં અવસાન થયું અને તેઓ પાછળ પોતાની વિધવા રુકમિણીબાઈને મૂકી ગયા, જેઓ આ દાવામાં છઠ્ઠા પ્રતિવાદી છે. સિદ્ધોપંતનું ૧૮૯૯ માં અવસાન થયું અને તેઓ પાછળ પોતાના પુત્ર ગુંડોને હયાત મૂકી ગયા, જેમનું ૧૯૦૧ માં અવસાન થયું અને તેઓ પોતાની વિધવા લક્ષ્મીબાઈને પાછળ મૂકી ગયા, જેઓ પાંચમા પ્રતિવાદી છે. ૧૬ ડિસેમ્બર, ૧૯૦૧ ના રોજ, લક્ષ્મીબાઈએ દેવજીને દત્તક લીધા, જેમનું ૬ મે, ૧૯૩૫ ના રોજ અવસાન થયું અને તેઓ પાછળ ત્રણ પુત્રો, એટલે કે પ્રતિવાદી નં. ૧ થી ૩, અને વિધવા અક્કુબાઈ, ચોથા પ્રતિવાદીને મૂકી ગયા. ૨૬ એપ્રિલ, ૧૯૪૪ ના રોજ, રુકમિણીબાઈએ વાદીને દત્તક લીધા, અને ૨૯ જૂન, ૧૯૪૪ ના રોજ, તેમણે

કુટુંબની મિલકતોમાં અડધા હિસ્સાનો દાવો કરીને વહેંચણીનો આ હાલનો દાવો દાખલ કર્યો.

સિદ્ધોપંત અને કૃષ્ણરાવ કુલકર્ણી કુટુંબની એક શાખાનું પ્રતિનિધિત્વ કરતા હતા અને તેઓ વતન જમીનોના પોતાના હિસ્સા પેટે, ઉકમનલ ગામમાં સર્વે નં. ૧૩૮ ના સમગ્ર વિસ્તાર અને સર્વે નં. ૧૩૩ તથા ૧૩૬ માં અડધા હિસ્સા માટે તેમજ કટકનહલ્લી ગામમાં સર્વે નં. ૧૬૩, ૧૬૪ અને ૧૬૮ માં અડધા હિસ્સા માટે હક્કદાર હતા. બીજી શાખાનું પ્રતિનિધિત્વ સ્વામીરાવ કરતા હતા, જેઓ વતન જમીનોના પોતાના અડધા હિસ્સા પેટે, ઉકમનલ ગામમાં સર્વે નં. ૧૩૭ ના સમગ્ર વિસ્તાર અને સર્વે નં. ૧૩૩ તથા ૧૩૬ માં અડધા હિસ્સા માટે તેમજ કટકનહલ્લી ગામમાં સર્વે નં. ૧૬૩, ૧૬૪ અને ૧૬૮ માં અડધા હિસ્સા માટે હક્કદાર હતા. સિદ્ધોપંતે આંક ડી–૩૬ હેઠળ એક મકાન તથા આંક ડી–૬૧ અને ડી–૬૪ હેઠળ જમીનો ખરીદી હતી, અને બે મોટા મકાનો બાંધ્યા હતા. તેમના પૌત્ર દેવજીએ પણ એક મકાન બાંધ્યું હતું. આ તમામ મિલકતો દાવાની વિગત 'એ' અને 'બી' પરિશિષ્ટોમાં દર્શાવવામાં આવેલી છે, જેમાં પરિશિષ્ટ 'એ' મકાનો અને રહેણાંક પ્લોટોનું બનેલું છે અને પરિશિષ્ટ 'બી' જમીનોનું બનેલું છે. વાદીનો કેસ એવો છે કે આ મિલકતો કાં તો વડીલોપાર્જિત હતી, અથવા સંયુક્ત કુટુંબના ભંડોળની સહાયથી ખરીદવામાં આવી હતી. તેથી તેઓ કૃષ્ણરાવનું પ્રતિનિધિત્વ કરીને તેમાં અડધા હિસ્સાનો દાવો કરે છે.

સ્વામીરાવ આશરે ૧૯૦૩ માં નિઃસંતાન અવસાન પામ્યા, અને તે પછી

ટૂંક સમયમાં જ તેમની વિધવાના અવસાન પર, તેમની મિલકતો તેમના સૌથી નજીકના સગોત્ર વારસદાર તરીકે દેવજી પર ઊતરી આવી, અને તે દાવાના પરિશિષ્ટ 'સી' માં દર્શાવવામાં આવેલી છે. વાદીનો એવો દાવો છે કે પોતાના દત્તક વિધાનના કારણે તેઓ અગ્રગણ્ય વારસદાર બન્યા હોવાથી દેવજી પાસેથી તે મિલકતો છીનવી લેવા હક્કદાર છે, અને તેઓ તેમના પુત્રો પાસેથી તે વસૂલ કરવા દાવો કરે છે. વૈકલ્પિક રીતે, તેઓ એવા કારણોસર તેમાં અડધા હિસ્સાનો દાવો કરે છે કે તે સ્વીકૃત સંયુક્ત કુટુંબની મિલકતો સાથે ભેળવી દેવામાં આવી હતી.

પ્રતિવાદીઓએ વાદીના દત્તક વિધાનની સચ્ચાઈ અને કાયદેસરતાનો ઇનકાર કર્યો હતો. તેમણે વધુમાં એવી દલીલ કરી હતી કે કુટુંબની એકમાત્ર વડીલોપાર્જિત મિલકતો ઉકમનલ અને કટકનહલ્લી ગામોની વતન જમીનો જ હતી, સિદ્ધોપંત દ્વારા કરવામાં આવેલી ખરીદીઓ તેમની સ્વ–ઉપાર્જિત મિલકત હતી, દાવાવાળા મકાનો પણ તેમના અલગ ભંડોળમાંથી બાંધવામાં આવ્યા હતા, અને વાદી તેમાં કોઈ હિસ્સો મેળવવા હક્કદાર ન હતા. પરિશિષ્ટ 'સી' ની મિલકતોના સંદર્ભમાં, તેમણે એવો બચાવ રજૂ કર્યો હતો કે વાદી પોતાના દત્તક વિધાનના આધારે વારસદાર તરીકે દેવજી પર ઊતરી આવેલી મિલકતો તેમની પાસેથી છીનવી શકે નહીં. તેમણે એ બાબતનો પણ ઇનકાર કર્યો હતો કે તે મિલકતો સંયુક્ત કુટુંબની મિલકતો સાથે ભેળવી દેવામાં આવી હતી.

નીચલી બંને અદાલતોએ ઠેરવ્યું છે કે વાદીનું દત્તક વિધાન સાચું અને

કાયદેસર છે, અને તે પ્રશ્ન હવે અમારી સમક્ષ વિવાદમાં રહ્યો નથી. તેમણે એવું પણ ઠેરવ્યું છે કે સિદ્ધોપંત દ્વારા કરવામાં આવેલી ખરીદીઓ અને તેમના દ્વારા બાંધવામાં આવેલા મકાનો તેમની સ્વ–ઉપાર્જિત મિલકતો હતી, તેમજ દેવજી દ્વારા બાંધવામાં આવેલું મકાન પણ સ્વ–ઉપાર્જિત હતું. ટ્રાયલ કોર્ટે ઠેરવ્યું હતું કે પરિશિષ્ટ 'એ' માં દર્શાવેલ સર્વે નં. ૬૩૯ અને ૬૪૦ માં વાદી અડધો હિસ્સો મેળવવા હક્કદાર હતા, કારણ કે તે કુટુંબની વડીલોપાર્જિત મિલકતો હતી; પરંતુ હાઇકોર્ટે ઠેરવ્યું કે તે બાબત સાબિત થઈ શકી નથી. પરિશિષ્ટ 'સી' માં દર્શાવેલી મિલકતોના સંબંધમાં, ટ્રાયલ કોર્ટે અનંત ભીકપ્પા પાટીલ (સગીર) વિરુદ્ધ શંકર રામચંદ્ર પાટીલ (૧) માં પ્રિવિ કાઉન્સિલના ચુકાદા હેઠળ એવું ઠરાવ્યું હતું કે અપીલકર્તા અનન્ય રીતે તેના હક્કદાર હતા, જ્યારે હાઇકોર્ટે જીવાજી અન્નાજી વિરુદ્ધ હણમંત રામચંદ્ર (૨) માં તે જ અદાલતના પૂર્ણ બેંચના ચુકાદાને અનુસરીને ઠેરવ્યું કે તે મિલકતો અનન્ય રીતે દેવજીની હતી અને વાદી તેના પર કોઈ દાવો કરી શકે નહીં. બંને અદાલતો વાદીની એ દલીલ નકારવામાં સહમત થઈ હતી કે આ મિલકતોને સંયુક્ત કુટુંબની મિલકતો સાથે ભેળવી દેવામાં આવી હતી. પરિણામે, હાઇકોર્ટે સ્વીકૃત વતન જમીનોની વહેંચણી માટે વાદીની તરફેણમાં હુકમનામું કર્યું અને તે સિવાયનો દાવો રદ કર્યો. આ નિર્ણય સામે હાલની અપીલ કરવામાં આવી છે. અપીલકર્તા વતી રજૂ કરવામાં આવેલી પ્રથમ દલીલ એ છે કે સિદ્ધોપંત દ્વારા ખરીદવામાં આવેલી મિલકતો અને તેમના તથા દેવજી દ્વારા બાંધવામાં આવેલા મકાનો સ્વ–ઉપાર્જિત હતા. તેવો નીચલી અદાલતોનો નિષ્કર્ષ ભૂલભરેલો છે; પ્રથમતઃ એ કારણસર કે તે સંયુક્ત કુટુંબના

ભંડોળની સહાયથી કરવામાં આવ્યા હતા તે સાબિત કરવાનો બોજો ખોટી રીતે વાદી પર નાખવામાં આવ્યો હતો, અને દ્વિતીયતઃ એ કારણસર કે વાદી દ્વારા પુરાવામાં રજૂ કરવામાં આવેલા કેટલાક દસ્તાવેજોને અગ્રાહ્ય ગણીને ખોટી રીતે નકારી કાઢવામાં આવ્યા હતા. પ્રથમ પ્રશ્ન પર, અપીલકર્તાની એવી દલીલ છે કે કુટુંબ પાસે પક એકરના વિસ્તારની વડીલોપાર્જિત વતન જમીનોના રૂપમાં આવક પેદા કરતું મૂળ આધારભૂત ભંડોળ સ્વીકૃત રીતે હોવાથી, સિદ્ધોપંતના નામે રહેલા સંપાદનો સંયુક્ત કુટુંબના ભંડોળની સહાયથી કરવામાં આવ્યા હતા તેવું અનુમાન કરવું જોઈએ, અને તે સ્વ–ઉપાર્જિત હોવાનો દાવો કરનાર પ્રતિવાદીઓ પર એ સાબિત કરવાનો બોજો હતો કે તે સંયુક્ત કુટુંબના ભંડોળની સહાય વિના કરવામાં આવ્યા હતા; પરંતુ તેમના દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલો પુરાવો ઘણો અપૂરતો રહ્યો છે અને વાદીની તરફેણનું અનુમાન અખંડિત રહ્યું છે. આ દલીલ વ્યાજબી છે કે કેમ તે નક્કી કરવા માટે, વડીલોપાર્જિત મિલકતોના વિસ્તાર, તેમાંથી મળતી આવક, ખરીદીઓ અને મકાન બાંધકામમાં સિદ્ધોપંત દ્વારા રોકવામાં આવેલી રકમ અને તેમની પાસે ઉપલબ્ધ અન્ય સાધનો અંગે નીચલી અદાલતોના તારણો શું છે તે જોવું જરૂરી છે.

મૂળ આધારભૂત ભંડોળના પ્રશ્ન પર, સંયુક્ત કુટુંબની હોવાનું સાબિત થયું હોય તેવી એકમાત્ર મિલકતો આશરે પક એકર જેટલી વતન જમીનો હતી, જેના પર રૂ. ૪૯ નો વાર્ષિક આકાર હતો. તે પ્રસ્તુત સમયગાળા દરમિયાન આ જમીનોમાંથી કેટલી આવક થતી હતી તે અંગે કોઈ સંતોષકારક પુરાવો નથી. ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી ૬ રુકમિણીબાઈ અને બચાવપક્ષના સાક્ષી ૧ અક્કુબાઈએ

આ મુદ્દે પરસ્પર વિરોધી જુબાની આપી હતી. પરંતુ તે બંનેમાંથી કોઈને પણ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન હોઈ શકે નહીં, કારણ કે તે બંને નેવુંના દાયકા પછી ઘણા લાંબા સમય બાદ લગ્ન કરીને કુટુંબમાં આવ્યા હતા અને તે સમયે તેઓ ખૂબ નાની ઉંમરના હતા. સિદ્ધોપંત અને કૃષ્ણરાવ જેટલો જ વતન જમીનોમાં સમાન હિસ્સો ધરાવતા સ્વામીરાવની જમીનો ખેડતા ગણોતિયાએ જુબાની આપી હતી કે વાર્ષિક ચોખ્ખી આવક રૂ. ૩૦ હતી. સમગ્ર પુરાવાની વિચારણા કરીને ટ્રાયલ કોર્ટે વાર્ષિક આવક રૂ. ૧૫૦ અંદાજી હતી. અપીલમાં, હાઈકોર્ટના વિદ્વાન ન્યાયમૂર્તિઓનો પણ એવો અભિપ્રાય હતો કે જમીનોમાંથી થતી આવક નોંધપાત્ર હોઈ શકે નહીં. તેમણે આ મુદ્દે ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી ૬ અને બચાવપક્ષના સાક્ષી ૧ ના મૌખિક પુરાવાને તદ્દન નકામો ગણાવ્યો હતો. તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે એકર દીઠ એક રૂપિયા કરતાં પણ ઓછો આકાર એ બાબતનો સંકેત હતો કે જમીનો હલકી ગુણવત્તાની હતી. તેમણે એ હકીકતનો સંદર્ભ આપ્યો કે બંને ભાઈઓને પોતાની આજીવિકા કમાવવા માટે હૈદરાબાદ રાજ્યમાં જવાની ફરજ પડી હતી, અને કૃષ્ણરાવને આંક ડી–૮૯ અને ડી–૯૦ હેઠળ રૂ. ૨૫ અને રૂ. ૧૦ જેવી નજીવી રકમ પણ આકરી શરતો પર ઉછીની લેવાની ફરજ પડી હતી; અને તે મુજબ તેમણે એવો નિષ્કર્ષ કાઢ્યો હતો કે જમીનોમાંથી થતી આવક ભરણપોષણ માટે પણ પૂરતી હોઈ શકે નહીં.

હવે સંપાદનો પર આવીએ તો, તારીખ ૨૧ મે, ૧૮૭૧ ના રોજ સિદ્ધોપંતે આંક ડી–૩૬ હેઠળ તેમના સાસુ પાસેથી રૂ. ૨૦૦ માં એક મકાન ખરીદ્યું હતું. તારીખ ૧૧ મે, ૧૮૮૫ ના રોજ તેમણે આંક ડી–૬૧ હેઠળ ઉકમનલ ગામમાં

સર્વે નં. ૨૩ રૂ. ૪૭૫ ની રકમમાં ખરીધો હતો. તારીખ ૨૩ જુલાઈ, ૧૮૯૦ ના રોજ તેમણે આંક ડી–૬૪ હેઠળ સર્વે નં. ૨૦૨૫ અને ૨૧૪૦ ધરાવતી જમીનો રૂ. ૨,૪૦૦ માં ખરીદી હતી. આ દાવામાં આપણને માત્ર સર્વે નં. ૨૦૨૫ સાથે જ સંબંધ છે. આ ખરીદીઓ ઉપરાંત, તેમણે બે મકાનો બાંધ્યા હતા, જેમાંનું એક સર્વે નં. ૬૩૯, ૬૪૦ અને ૬૪૧ પર તથા બીજું સર્વે નં. ૬૩૪ અને ૬૩૫ પર હતું. બચાવપક્ષના સાક્ષીઓ ૨ અને ૩ એ જુબાની આપી છે કે આ બાંધકામોમાં રૂ. ૨૦,૦૦૦ થી ૨૫,૦૦૦ ની વચ્ચે ખર્ચ થયો હશે, અને બંને અદાલતોએ આ પુરાવો સ્વીકાર્યો છે. અપીલકર્તા તરફથી એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે આ સાક્ષીઓને બાંધકામો વિશે કોઈ પ્રત્યક્ષ જાણકારી ન હતી, અને તેમનો પુરાવો સચોટ તરીકે સ્વીકારી શકાય તેમ ન હતો. પરંતુ અચોક્કસતા માટે તમામ છૂટછાટ આપવા છતાં પણ, એ બાબતે કોઈ શંકા હોઈ શકે નહીં કે ઈમારતો નોંધપાત્ર સ્વરૂપની છે. ૧૯૦૧ પછી, દેવજીએ સર્વે નં. ૬૪૨, ૬૪૪ અને ૬૪૫ પર આશરે રૂ. ૨,૦૦૦ થી ૪,૦૦૦ ના અંદાજિત ખર્ચે એક મકાન બાંધ્યું હતું. આમ, આ મિલકતોના સંપાદનમાં અને મકાનોના બાંધકામમાં આશરે રૂ. ૩૦,૦૦૦ જેટલી રકમનું રોકાણ કરવામાં આવ્યું હતું. આ નાણાં ક્યાંથી આવ્યા? પુરાવો એવો છે કે સિદ્ધોપંત હૈદરાબાદ રાજ્યમાં તહસીલદાર હતા, અને તેઓ પેન્શન પર નિવૃત્ત થયા તે પહેલાં ૪૦ વર્ષના સમયગાળા સુધી સેવામાં રહ્યા હતા. જોકે તેઓ કેટલો પગાર મેળવતા હતા તે અંગે કોઈ ચોક્કસ પુરાવો નથી, છતાં તે નગણ્ય તો ન જ હોઈ શકે, અને સામાન્ય રીતે તહસીલદારો જે આવક મેળવે છે તેમાં પગાર એ આવકનો સૌથી અલ્પ હિસ્સો હોય છે. નીચલી અદાલતો

એવા નિષ્કર્ષ પર આવી હતી કે વડીલોપાર્જિત જમીનોમાંથી થતી આવકની અલ્પતા અને કરવામાં આવેલા સંપાદનોના વિશાળ પ્રમાણને ધ્યાનમાં લેતાં, પૂર્વવર્તી આવકને ઉત્તરોત્તર સંપાદનોનો પાયો ગણી શકાય નહીં, અને અપ્પલાસ્વામી વિરુદ્ધ સૂર્યનારાયણામૂર્તિ(૧) માં પ્રિવિ કાઉન્સિલના ચુકાદાના સત્તાધિકાર પર ઠેરવ્યું હતું કે જે મિલકતોની વહેંચણીની માંગણી કરવામાં આવી હતી તે સંયુક્ત કુટુંબની મિલકતો હતી તે સાબિત કરવાનો વાદી પર રહેલો પ્રારંભિક બોજો તેણે નિભાવ્યો ન હતો. તે કેસમાં કાયદો આ પ્રમાણે જણાવવામાં આવ્યો હતો: "આ કેસના આ પાસા પર હિન્દુ કાયદો સુસ્થાપિત છે. સંયુક્ત કુટુંબના અસ્તિત્વનો પુરાવો એવું અનુમાન દોરી જતો નથી કે કુટુંબના કોઈપણ સભ્ય દ્વારા ધારણ કરવામાં આવેલી મિલકત સંયુક્ત છે, અને મિંલકતની કોઈપણ બાબત સયુક્ત હોવાનું કથન કરનાર કોઈપણ વ્યક્તિ પર તે હકીકત સ્થાપિત કરવાનો બોજો રહેલો છે. પરંતુ જ્યાં એવું સ્થાપિત થાય છે કે કુટુંબ પાસે એવી કેટલીક સંયુક્ત મિલકત હતી કે જે તેના સ્વરૂપ અને સંબંધિત મૂલ્ય પરથી એવું મૂળ આધારભૂત ભંડોળ બની શકી હોત કે જેમાંથી પ્રશ્નવાળી મિલકત સંપાદિત કરવામાં આવી હોય, તો સ્વ–ઉપાર્જનનો દાવો કરનાર પક્ષકાર પર એ બાબત હકારાત્મક રીતે સ્થાપિત કરવાનો બોજો તબદીલ થાય છે કે તે મિલકત સંયુક્ત કુટુંબની મિલકતની સહાય વિના સંપાદિત કરવામાં આવી હતી: જુઓ બાબુભાઈ ગિરધરલાલ વિરુદ્ધ ઉજમલાલ હરગોવનદાસ (૧), વેંકટરામય્યા વિરુદ્ધ શેષમ્મા (૨), વૈથ્યનાથ વિરુદ્ધ વરદરાજા (૩)." અપીલકર્તા તરફથી એવી દલીલ કરવામાં આવી છે કે તે કેસમાં પિતાએ વહેંચણી

દસ્તાવેજ, આંક 'એ' હેઠળ રૂ. ૭,૨૨૦ ના મૂલ્યની મિલકતો મેળવી હતી, તેમણે રૂ. ૫૫,૦૦૦ ના મૂલ્યની મિલકતો સંપાદિત કરી હતી, અને તેમ છતાં, પ્રિવિ કાઉન્સિલ દ્વારા એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે "આંક 'એ' હેઠળ અપીલકર્તા દ્વારા મિલકતનું સંપાદન, જે તેમની અને તેમના પુત્રો વચ્ચે સંયુક્ત કુટુંબની મિલકત હતી, તે અપીલકર્તા (પિતા) પર એ સાબિત કરવાનો બોજો નાખે છે કે દાવાના સમયે તેમની પાસે રહેલી મિલકત તેમની સ્વ–સંપાદિત મિલકત હતી"; અને તેથી ૫૬ એકરના વિસ્તારની વડીલોપાર્જિત જમીનો અસ્તિત્વમાં હોવાની સાબિતી પરથી, સ્વ–ઉપાર્જન સ્થાપિત કરવાનો બોજો પ્રતિવાદીઓ પર તબદીલ થયો હતો.

જેમાંથી સંપાદનો કરી શકાયા હોય તેવું પર્યાપ્ત મૂળ આધારભૂત ભંડોળ હતું તે સાબિત કરવાનો પ્રારંભિક બોજો જે વાદી પર રહેલો હતો તેને તબદીલ કરવા માટે વાદી દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલો પુરાવો પૂરતો હતો કે કેમ, તે મૂળ ભંડોળના સ્વરૂપ અને તેના વિસ્તાર પર આધારિત હકીકતનો પ્રશ્ન છે. ધ્યાનમાં લેવાની મહત્વની બાબત એ છે કે મૂળ ભંડોળમાંથી કેટલી આવક ઉપજે છે. કુટુંબના સભ્યોના ભોગવટા હેઠળનું અને કોઈ આવક ન આપતું મકાન, ભલે તેનું મૂલ્ય નોંધપાત્ર હોય, છતાં એવું મૂળ ભંડોળ બની શકે નહીં જેમાંથી સંપાદનો કરી શકાયા હોય. બીજી તરફ, ચાલુ વ્યવસાય કે જેમાં રોકાયેલી મૂડી તુલનાત્મક રીતે ઓછી હોય, તે સંભવતઃ નોંધપાત્ર આવક પેદા કરી શકે છે, જે ઉત્તરોત્તર સંપાદનોનો સક્ષમ આધાર બની શકે છે. આ કોઈ કાયદાના અમૂર્ત પ્રશ્નો નથી, પરંતુ કેસના પુરાવા પરથી નક્કી કરવાના હકીકતના પ્રશ્નો છે. અપ્પલાસ્વામી

વિરુદ્ધ સૂર્યનારાયણામૂર્તિ(૧) માં, રૂ. ૭,૨૨૦ ના મૂળ ભંડોળમાં રાઇસ મિલમાં ૬/૧૬ મો હિસ્સો અને રૂ. ૩,૫૦૦ ના મૂલ્યની લેણી રકમનો સમાવેશ થતો હતો, અને પ્રશ્નવાળા સંપાદનો ૧૬ વર્ષના સમયગાળા દરમિયાન કરવામાં આવ્યા હોવાથી એ શક્ય હતું કે સંયુક્ત કુટુંબની આવકે તેમાં ફાળો આપ્યો હોય. પરંતુ હાલના કેસમાં, અદાલતોનું તારણ એવું છે કે જમીનોમાંથી થતી આવક કુટુંબના સભ્યોના ભરણપોષણ માટે પણ પૂરતી ન હતી, અને તેના આધારે તેઓ એવું ઠરાવવામાં સાચા હતા કે વાદીએ પોતાના પર રહેલો પ્રારંભિક બોજો નિભાવ્યો ન હતો. પરંતુ જો આપણે અપીલકર્તાની એ દલીલ સ્વીકારીએ કે વતન જમીનોનું અસ્તિત્વ સાબિત થવાથી, આ સંપાદનો સંયુક્ત કુટુંબના ભંડોળની સહાય વિના કરવામાં આવ્યા હતા તે સાબિત કરવાનો બોજો પ્રતિવાદીઓ પર તબદીલ થયો હતો, તો પણ આપણે હકીકતોના આધારે એવું ઠરાવવું જ પડશે કે તે બોજો નિભાવી દેવામાં આવ્યો હતો. અપ્પલાસ્વામી વિરુદ્ધ સૂર્યનારાયણામૂર્તિ(૧) માં, પિતાએ સંપાદનો પોતાના હોવાનું સાબિત કરવાનો બોજો નિભાવી દીધો હતો તેવું ઠરાવતાં, પ્રિવિ કાઉન્સિલે અવલોકન કર્યું હતું કે: "પુરાવાથી સાબિત થાય છે કે આંક 'એ' હેઠળ અપીલકર્તા દ્વારા પ્રાપ્ત કરવામાં આવેલી મિલકત મૂળભૂત રીતે અકબંધ છે અને તેને અલગ રાખવામાં આવી છે. તે મિલકતમાંથી મળેલી આવક અને તેના એક ભાગના વેચાણમાંથી મળેલી નાની રકમ કુટુંબના ખર્ચાઓ પાછળ યોગ્ય રીતે વાપરવામાં આવી છે, અને એવો કોઈ પુરાવો નથી કે જેના પરથી એવું ઠેરવી શકાય કે સંયુક્ત કુટુંબની મિલકતના મૂળ ભંડોળે લેખિત જવાબની અનુસૂચિમાં નિર્દિષ્ટ કરેલી મિલકતોના સંપાદનમાં

અપીલકર્તાને સહાય કરી હતી." તેવી જ રીતે, હાલના કેસમાં પણ તમામ વડીલોપાર્જિત વતન જમીનો અકબંધ છે અને વહેંચણી માટે ઉપલબ્ધ છે, અને તેમાંથી મેળવેલી અલ્પ આવક કુટુંબના સભ્યોના ભરણપોષણ માટે વાપરવામાં આવી હોવી જોઈએ. આપણે હાઇકોર્ટના વિદ્વાન ન્યાયમૂર્તિઓની જેમ એવું માનીએ કે વાદી પર્યાપ્ત મૂળ ભંડોળ સ્થાપિત કરવાનો પોતાના પરનો બોજો નિભાવવામાં નિષ્ફળ રહ્યા હતા, અથવા એવું માનીએ કે પ્રતિવાદીઓએ એ બાબત સાબિત કરવાનો બોજો નિભાવી દીધો હતો કે સંપાદનો સંયુક્ત કુટુંબના ભંડોળની સહાય વિના કરવામાં આવ્યા હતા, પરિણામ એકસમાન જ રહે છે. નીચલી અદાલતોના તારણો પુરાવાના બોજા અંગેના ભૂલભરેલા દ્રષ્ટિકોણ પર આધારિત છે અને તેથી તે દોષપૂર્ણ છે તેવી અપીલકર્તાની દલીલ નિષ્ફળ જવી જોઈએ.

ત્યારબાદ એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે પુરાવામાં રજૂ કરવામાં આવેલા કેટલાક દસ્તાવેજો નીચલી અદાલતો દ્વારા ખોટી રીતે નકારી કાઢવામાં આવ્યા હતા, અને તે દસ્તાવેજોના સંદર્ભ વિના પહોંચેલા સ્વ-ઉપાર્જનના તારણને સ્વીકારવું જોઈએ નહીં. આ દસ્તાવેજો રુકમિણીબાઈ દ્વારા સબ-કોર્ટ, બીજાપુરમાં દાખલ કરવામાં આવેલા ભરણપોષણના બે દાવાઓ, એટલે કે દીવાની દાવો નં. ૪૪૫, ૧૯૦૩ અને દીવાની દાવો નં. ૧૭૭, ૧૯૪૧ ના ચુકાદાઓ તથા ડિસ્ટ્રિક્ટ કોર્ટ, બીજાપુરમાં તેમાંથી થયેલી અપીલો અનુક્રમે દીવાની અપીલ નં. ૫, ૧૯૦૫ અને દીવાની અપીલ નં. ૩૯, ૧૯૪૨ ના ચુકાદાઓ છે. જ્યારે સુનાવણી શરૂ થવાની તૈયારીમાં હતી ત્યારે ૧૭ જુલાઈ,

૧૯૪૬ ના રોજ ટ્રાયલ કોર્ટ સમક્ષ અન્ય ૨૮ દસ્તાવેજો સાથે આ દસ્તાવેજો રજૂ કરવામાં આવ્યા હતા અને તે નકારી કાઢવામાં આવ્યા હતા. અપીલમાં, આ દસ્તાવેજો ખોટી રીતે નકારવામાં આવ્યા હોવાની વાદીની ફરિયાદનો નિકાલ કરતાં, હાઇકોર્ટે અવલોકન કર્યું હતું: "આ દસ્તાવેજો કેસના અત્યંત મોડા તબક્કે રજૂ કરવામાં આવ્યા હતા તે હકીકત ઉપરાંત... આ ચુકાદાઓ પુરાવામાં માત્ર ત્યારે જ ગ્રાહ્ય રાખી શકાયા હોત જો તેઓ ભારતીય પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૪૦ થી ૪૪ પૈકીની કોઈપણ કલમ હેઠળ પ્રસ્તુત હોવાનું દર્શાવી શકાયું હોત. આ પૈકીની કોઈપણ કલમ આ કેસમાં લાગુ પડતી ન હતી. તેથી, ટ્રાયલ જજ તેમને પુરાવામાં ન સ્વીકારવામાં સાચા હતા."

અપીલકર્તાની એવી દલીલ છે કે આ ચુકાદાઓ પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૧૩ હેઠળ એવા દ્રષ્ટાંતો તરીકે ગ્રાહ્ય છે જેમાં દાવાવાળી મિલકતો સંયુક્ત કુટુંબની હોવાનો દાવો કરવામાં આવ્યો હતો. સામાવાળાઓ તરફથી એવી દલીલ કરવામાં આવી છે કે તે દાવાઓમાં પક્ષકારો વચ્ચેનો વિવાદ માત્ર મંજૂર કરવાના ભરણપોષણના પ્રમાણ પૂરતો જ હતો, તેમાં મિલકતોના માલિકી હક્કનો કોઈ પ્રશ્ન સીધી રીતે સંકળાયેલો ન હતો, અને કલમ ૧૩ લાગુ પડતી ન હતી. અમે આ દલીલ સ્વીકારવામાં અસમર્થ છીએ. મંજૂર કરવાના ભરણપોષણની રકમ સંયુક્ત કુટુંબની મિલકતોના વિસ્તાર પર નિર્ભર રહેતી હોય છે, અને તે પ્રશ્ન પર વાસ્તવમાં એક મુદ્દો પણ ઘડવામાં આવ્યો હતો. તદુપરાંત, કુટુંબની મિલકતો પર ભરણપોષણનો બોજો નક્કી કરવાની અરજ કરવામાં આવી હતી, અને તે મંજૂર કરવામાં આવી હતી. અમારો એવો અભિપ્રાય છે કે પુરાવા અધિનિયમની

કલમ ૧૩ હેઠળ રુકમિણીબાઈ દ્વારા કરવામાં આવેલા એવા દાવા તરીકે આ ચુકાદાઓ ગ્રાહ્ય છે કે હાલની વિવાદિત મિલકતો સંયુક્ત કુટુંબની હતી. પરંતુ આ પુરાવો સ્વીકારવાના માર્ગમાં બીજી એક મુશ્કેલી છે. સામાવાળાઓ દ્વારા હાઇકોર્ટના ચુકાદામાંથી અગાઉ ટાંકવામાં આવેલા અવલોકનોના આધારે એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે દસ્તાવેજો નકારવાનું સાચું કારણ એ હતું કે તે મોડા રજૂ કરવામાં આવ્યા હતા. આ દસ્તાવેજ નકારતો ટ્રાયલ કોર્ટનો હુકમ અમારી સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યો નથી. પરંતુ રેકોર્ડ પર પુરાવો બંધ થયા પછી અને દલીલો શરૂ થાય તે પહેલાં ૨૫ જુલાઈ, ૧૯૪૬ ના રોજ વાદી દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી એક અરજી છે, જેમાં ૧૭ જુલાઈ, ૧૯૪૬ ના રોજ નકારાયેલા ૩૨ દસ્તાવેજો સ્વીકારવાની અરજ કરવામાં આવી હતી, અને તેમાં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે "તેઓ મોડા રજૂ કરવાના કારણોસર નકારવામાં આવ્યા છે." પ્રતિવાદીઓએ આ અરજી પર એવી શેરો મારી હતી કે જો તે તબક્કે આ દસ્તાવેજો સ્વીકારવામાં આવે, તો તેમને પુરાવો રજૂ કરવાની તક આપવી પડશે અને સુનાવણી ફરીથી શરૂ કરવી પડશે; અને તે મુજબ આ દસ્તાવેજો સ્વીકારવાની અરજનો વિરોધ કરવામાં આવ્યો હતો. કોર્ટે તે અરજી ફગાવી દીધી હતી. તેથી આ દસ્તાવેજો સ્પષ્ટપણે ઓર્ડર ૧૩, નિયમ ૨ હેઠળ નકારવામાં આવ્યા હતા, અને હાલમાં તે હુકમ રદ કરવા અને સમગ્ર કેસ ફરીથી ખોલવા માટે કોઈ કારણો નથી. તેથી વાંધાનું આ કારણ નિષ્ફળ જવું જોઈએ. સ્વીકૃત રીતે વડીલોપાર્જિત એવી વતન જમીનો સિવાય, અને આંક ડી–૩૬, ડી–૬૧ અને ડી–૬૪ હેઠળ થયેલી ખરીદીઓ તથા જેને અમે સ્વ–ઉપાર્જિત ઠેરવ્યા છે તે

મકાનો સિવાય, પરિશિષ્ટ 'એ' માં દર્શાવેલા કેટલાક પ્લોટો છે જેમાં વાદી અડધા હિસ્સાનો દાવો કરે છે. આ એ પ્લોટો છે જેના પર મકાનો બાંધવામાં આવ્યા છે. વાદીની એવી દલીલ છે કે તે વડીલોપાર્જિત મિલકતો છે. ટ્રાયલ કોર્ટે ઠેરવ્યું હતું કે કુટુંબના સભ્યો દ્વારા આ પ્લોટો ખરીદવામાં આવ્યા હતા તે દર્શાવતા કોઈ માલિકી હક્કના દસ્તાવેજના અભાવે તેમને વડીલોપાર્જિત માનવા જોઈએ, અને તે કારણસર વાદીની તરફેણમાં સર્વે નં. ૬૩૯ અને ૬૪૦ માં અડધા હિસ્સાનું હુકમનામું કર્યું હતું. હાઈકોર્ટે સામાન્ય રીતે એવું અવલોકન કરીને આ નિર્ણય ઉલટાવ્યો હતો કે મકાનના પ્લોટો સંબંધિત પુરાવો સ્પષ્ટ ન હતો, "તે ક્યારે અને કોના દ્વારા ખરીદવામાં આવ્યા હતા", અને તેઓ સંયુક્ત કુટુંબની મિલકતોનો ભાગ હતા તે દર્શાવતા પુરાવાના અભાવે, તેમને સ્વ–ઉપાર્જિત ગણવા જોઈએ. સન્માનપૂર્વક, અમે આ દ્રષ્ટિકોણ સાથે સહમત થઈ શકતા નથી. જોકે કોઈ કુટુંબ માલિકી હક્કના દસ્તાવેજ વિના પેઢીઓ સુધી મિલકતો ધરાવતું હોય તે અસામાન્ય નથી, પરંતુ કોઈ સભ્ય દ્વારા કરવામાં આવેલું સંપાદન સામાન્ય રીતે દસ્તાવેજ દ્વારા સાબિત થતું હોય છે. તેથી, જ્યારે કોઈ મિલકત અનાદિકાળથી કુટુંબના કબજામાં હોવાનું જણાય, ત્યારે તે વડીલોપાર્જિત હોવાનું અનુમાન કરવું અને સ્વ–ઉપાર્જનનો દાવો કરનાર પક્ષકાર પર તેને સાબિત કરવાનો બોજો નાખવો તે અવાજબી નથી.

આ દ્રષ્ટિકોણને ધ્યાનમાં લેતાં, જેમના સંબંધમાં કોઈ માલિકી હક્કના દસ્તાવેજો રજૂ કરવામાં આવ્યા નથી તેવા વિવિધ પ્લોટો સંબંધિત પુરાવાની તપાસ કરવી જરૂરી બને છે. સર્વે નં. ૬૩૪ અને ૬૩૫ એક જ બ્લોક બનાવે છે,

જેના પર મકાનો પૈકીનું એક મકાન બાંધવામાં આવ્યું છે.

તેમને લગતી સનદો આંક ડી–૪૫ અને ડી–૪૬ છે, અને તેમાં માત્ર એટલું જ દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે અનુદાન મેળવનાર તે પ્લોટોના ભોગવટામાં હતા, અને તે બાબત બહાલ રાખવામાં આવી હતી. તેમાં સરકાર દ્વારા આપવામાં આવેલા અગાઉના પટ્ટાનો સંદર્ભ છે. આંક પ૨ થી પપ એવા પટ્ટાઓ છે જે દર્શાવે છે કે તેમાં સમાવિષ્ટ મિલકતો સરકાર પાસેથી પ્રાપ્ત કરવામાં આવી હતી. જો આ દસ્તાવેજોમાં સમાવિષ્ટ મિલકતો સાથે સર્વે નં. ૬૩૪ અને ૬૩૫ ની સમાનતા સાબિત થઈ શકી હોત, તો તે વડીલોપાર્જિત નથી તેવી દલીલ પુરવાર થઈ શકી હોત. પરંતુ તેમ કરવામાં આવ્યું નથી, અને તેઓ વડીલોપાર્જિત મિલકત હોવાની તરફેણનું અનુમાન અખંડિત રહે છે. તેમાં અડધા હિસ્સા માટેનો વાદીનો દાવો મંજૂર કરવો જ જોઈએ.

સર્વે નં. ૬૩૯, ૬૪૦ અને ૬૪૧ એક બ્લોક બનાવે છે, જેના પર બીજું મકાન આવેલું છે. સર્વે નં. ૬૩૯ માટે કોઈ માલિકી હક્કનો દસ્તાવેજ નથી. આંક ડી–૪૭ એ સર્વે નં. ૬૪૦ માટેની સનદ છે, અને તે માત્ર અનુદાન મેળવનારના અગાઉના ભોગવટાને માન્યતા આપે છે, અને તે તેની વડીલોપાર્જિત મિલકત તરીકેની પ્રકૃતિ સાથે સુસંગત છે. આંક ડી–૪૮ એ સર્વે નં. ૬૪૧ માટેની સનદ છે અને તે આંક ડી–૪૫ તથા ડી–૪૬ ની શરતો જેવી જ છે. આ તમામ બાબતોના સંદર્ભમાં વાદીનો દાવો માન્ય રાખવો જ જોઈએ. ત્યાર પછી આપણી સમક્ષ સર્વે નં. ૬૪૨, ૬૪૪ અને ૬૪૫ આવે છે, જેના પર દેવજીએ મકાન

બાંધ્યું હતું. સંબંધિત સનદો અનુક્રમે આંક ડી–૪૯, ડી–૫૦ અને ડી–૫૧ છે. તેમની વિગતો આંક ડી–૪૫ અને ડી–૪૬ ની વિગતો જેવી જ છે, અને તે જ કારણોસર, આ પ્લોટો સંયુક્ત કુટુંબના હોવાનું ઠરાવવું જ પડશે.

ત્યારબાદ આપણી સમક્ષ સર્વે નં. ૬૨૨ આવે છે જેના પર એક મકાન આવેલું છે. આંક ડી–૪૩ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આ મકાન દેવજી દ્વારા વર્ષ ૧૯૦૯ માં સરકારી હરાજીમાં ખરીદવામાં આવ્યું હતું. વાદી તેના પર કોઈ દાવો કરી શકે નહીં. ત્યારબાદ સર્વે નં. ૬૪૩ આવે છે. આ અંગેનો મૌખિક પુરાવો એવો છે કે તેના પર કુટુંબનું મંદિર આવેલું છે. તેની વહેંચણી થઈ શકે નહીં.

પરિણામે, એવું ઠરાવવું જ જોઈએ કે પ્લોટ સર્વે નં. ૬૩૪ અને ૬૩૫, સર્વે નં. ૬૩૯, ૬૪૦ અને ૬૪૧ તેમજ સર્વે નં. ૬૪૨, ૬૪૪ અને ૬૪૫ વડીલોપાર્જિત મિલકતો છે, અને વાદી તેમાં અડધા હિસ્સા માટે હક્કદાર છે. તેના પર નોંધપાત્ર બાંધકામો કરવામાં આવ્યા હોવાથી, વાદીને આપવા યોગ્ય યોગ્ય દાદ એ છે કે તેને દાવાની તારીખે તે પ્લોટોના મૂલ્યનો અડધો ભાગ આપવામાં આવે.

હવે વાદીના પરિશિષ્ટ 'સી' ની મિલકતોના કબજા માટેના દાવાનો નિકાલ કરવાનો રહે છે, જે દાવો એવા આધારે કરવામાં આવ્યો છે કે દત્તક વિધાન દ્વારા તેઓ સ્વામીરાવના અગ્રગણ્ય વારસદાર બન્યા હતા અને પરિણામે દેવજી અને તેમના ઉત્તરાધિકારીઓ પાસેથી આ મિલકતો છીનવી લેવા હક્કદાર છે. અનંત ભીકપ્પા પાટીલ (સગીર) વિરુદ્ધ શંકર રામચંદ્ર પાટીલ (૧) માં પ્રિવિ

કાઉન્સિલના નિર્ણય પર આધારિત અપીલકર્તાની એવી દલીલ છે કે દત્તક વિધાન થતાં દત્તક પુત્ર ઔરસ પુત્રના તમામ હક્કો પ્રાપ્ત કરે છે, આ હક્કો દત્તક પિતાના અવસાનની તારીખથી પૂર્વવર્તી અસરે લાગુ થાય છે, અને પરિણામે સંયુક્ત કુટુંબની મિલકતોમાં હિસ્સો મેળવવાનો અને સંપાર્શ્વિક વારસદારો પાસેથી વારસો મેળવવાનો તેનો હક્ક તે તારીખથી જ અમલમાં આવવો જોઈએ. જીવાજી અન્નાજી વિરુદ્ધ હણમંત રામચંદ્ર (૨) પર આધારિત સામાવાળાઓની એવી દલીલ છે કે પૂર્વવર્તી અસરનો સિદ્ધાંત સંપાર્શ્વિક વારસદાર પાસેથી વારસામાં મળેલી મિલકતો સુધી વિસ્તરતો નથી. આમ ઉપસ્થિત થયેલો આ પ્રશ્ન નોંધપાત્ર મહત્વનો છે, અને તેમાં અનંત ભીકપ્પા પાટીલ (સગીર) વિરુદ્ધ શંકર રામચંદ્ર પાટીલ (૧) માં ઠરાવવામાં આવેલા કાયદાની શુદ્ધતા અંગે નિર્ણય કરવાનો સમાવેશ થાય છે.

કાયદાના સિદ્ધાંતના આધારે આ પ્રશ્નની વિચારણા કરીએ તો, દત્તક પુત્રને પોતાના દત્તક વિધાન પૂર્વે પ્રાપ્ત થયેલા હક્કોને રદબાતલ કરીને મિલકત મેળવવા માટે હક્કદાર ઠેરવવાનું કારણ એ છે કે કાયદાની નજરમાં તેનું દત્તક વિધાન, એક કાનૂની કલ્પના દ્વારા, તેના દત્તક પિતાના અવસાનની તારીખથી પૂર્વવર્તી અસરે અમલી બને છે, કારણ કે તેને મરણોત્તર પુત્રની સ્થિતિમાં મૂકવામાં આવે છે. પ્રતાપસિંગ શિવસિંગ વિરુદ્ધ અગરસિંગજી રાયસિંગજી (૩) માં ન્યાયમૂર્તિ અમીર અલીએ અવલોકન કર્યા મુજબ: "ફરીથી એ યાદ રાખવું જોઈએ કે દત્તક પુત્ર બરાબર ઔરસ પુત્રની જેમ જ પોતાના દત્તક પિતાના વંશનો ચાલુ રાખનાર છે, અને વંશની નિરંતરતાના સંબંધમાં દત્તક વિધાન પૂર્વવર્તી

અસર ધરાવે છે; દત્તક વિધાન ભલે ગમે ત્યારે કરવામાં આવે, વંશની નિરંતરતામાં કોઈ અંતરાલ રહેતો નથી. વાસ્તવમાં, વેસ્ટ અને બુહલર હિન્દુ કાયદા પરના તેમના વિદ્વાન ગ્રંથમાં દર્શાવે છે તેમ, હિન્દુ કાયદાશાસ્ત્રીઓ જ્યાં સુધી વિધવાનું અવસાન દત્તક દ્વારા વંશ આગળ ચલાવવાનું અશક્ય ન બનાવે ત્યાં સુધી પુરૂષ વંશ લુપ્ત થયો હોવાનું અથવા હિન્દુ પુરૂષ વારસદાર વિના અવસાન પામ્યો હોવાનું ગણતા નથી."

આ જ સિદ્ધાંતના આધારે, જ્યારે કોઈ વિધવા વારસદાર તરીકે તેના પતિની સંપત્તિ મેળવે છે અને ત્યારબાદ દત્તક લે છે, ત્યારે દત્તક પુત્ર અગ્રગણ્ય વારસદાર તરીકે તે સંપત્તિમાંથી તેને વિનિહિત કરવા હક્કદાર ઠરે છે. આ જ સિદ્ધાંત મુજબ જ્યારે કોઈ પુત્ર અપરિણીત અવસાન પામે છે અને તેની માતા તેના વારસદાર તરીકે તેની સંપત્તિ મેળવે છે, અને તે પછી તે પોતાના પતિ માટે દત્તક લે છે, ત્યારે તે દત્તક પુત્ર તેને તે મિલકતમાંથી વિનિહિત કરવા હક્કદાર ઠરે છે. (જુઓ વેલ્લંકી વેંકટા વિરુદ્ધ વેંકટરામા (૧) અને વીરાભાઈ વિરુદ્ધ ભાઈ હીરાબા (૨)). મૃતક સહભાગીદાર માટે દત્તક લેવામાં આવે ત્યારે આ સિદ્ધાંતનો અમલ અમુક મુશ્કેલ પ્રશ્નો ઉપસ્થિત કરતો હતો. જો કોઈ સંયુક્ત કુટુંબમાં 'એ' અને 'બી' એમ બે ભાઈઓ હોય; અને 'એ' નું અવસાન વિધવા 'ડબલ્યુ' ને પાછળ મૂકીને થાય તથા ઉત્તરજીવિતતાના આધારે મિલકતો 'બી' દ્વારા મેળવવામાં આવે, અને ત્યારબાદ 'ડબલ્યુ' કોઈ છોકરા 'એક્સ' ને દત્તક લે, તો પ્રશ્ન એ હતો કે શું દત્તક પુત્ર તે સંપત્તિમાં અડધા હિસ્સાનો દાવો કરી શકે કે જેના માટે 'એ' હક્કદાર હતો. તેનો હકારાત્મક જવાબ એવા આધારે આપવામાં આવ્યો

હતો કે તેનું દત્તક વિધાન 'એ' ના અવસાનની તારીખથી પૂર્વવર્તી અસરે લાગુ પડતું હતું.

પરંતુ ધારો કે 'ડબલ્યુ' દત્તક લે તે પહેલાં, 'બી' પુત્ર વિના પરંતુ વિધવા 'સી' ને મૂકીને અવસાન પામે છે અને મિલકત તેના પર ઊતરી આવે છે; તો શું 'ડબલ્યુ' ત્યાર પછી એ રીતે દત્તક લઈ શકે જેથી 'સી' ના હાથમાં રહેલી મિલકત પર 'એક્સ' ને કોઈ અધિકારો પ્રાપ્ત થાય?

ચંદ્રા વિરુદ્ધ ગોજરબાઈ (૩) માં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે દત્તક પુત્રને કોઈ હક્ક પ્રદાન કરવા માટે દત્તક લેવાની સત્તા માત્ર ત્યાં સુધી જ વાપરી શકાય જ્યાં સુધી સહભાગીદારી, કે જેના દત્તક પિતા સભ્ય હતા, તે અસ્તિત્વમાં રહેલી હોય; અને જ્યારે છેલ્લા સહભાગીદારનું અવસાન થાય અને તે પછી મિલકતો તેના વારસદાર પર ઊતરી આવે, ત્યારે સહભાગીદારીનું અસ્તિત્વ સમાપ્ત થઈ ગયું હોવાથી, છેલ્લા સહભાગીદારના વારસદારમાં નિહિત થયેલી મિલકત વિનિહિત થાય તે રીતે 'ડબલ્યુ' દત્તક લઈ શકે નહીં. પ્રતાપસિંગ શિવસિંગ વિરુદ્ધ અગરસિંગજી રાયસિંગજી (૧) અને અમરેન્દ્ર માનસિંગ વિરુદ્ધ સનાતન સિંઘ (૨) માં જ્યુડિશિયલ કમિટીના એવા નિર્ણયોને ધ્યાનમાં લેતાં કે દત્તક વિધાનની કાયદેસરતા એ બાબત પર નિર્ભર નથી કે દત્તક પુત્ર વારસા દ્વારા ઊતરી આવેલી સંપત્તિને વિનિહિત કરી શકે કે નહીં, બોમ્બે હાઇકોર્ટની પૂર્ણ બેંચે બાલુ સખારામ વિરુદ્ધ લાહુ સંભાજી (૩) માં ઠેરવ્યું હતું કે આવા કેસોમાં દત્તક વિધાન કાયદેસર ગણાશે, પરંતુ વારસદાર પર ઊતરી આવેલી મિલકત

વિનિહિત કરી શકાશે નહીં. અનંત ભીકપ્પા પાટીલ (સગીર) વિરુદ્ધ શંકર રામચંદ્ર પાટીલ (૪) માં, પ્રિવિ કાઉન્સિલે આ દ્રષ્ટિકોણ સાથે અસંમતિ દર્શાવી હતી અને ઠેરવ્યું હતું કે જ્યાં સુધી દત્તક દ્વારા પુત્રને અસ્તિત્વમાં લાવવા સક્ષમ સહભાગીદારની વિધવા હયાત હોય ત્યાં સુધી સહભાગીદારી અસ્તિત્વમાં રહેલી માનવી જોઈએ, અને જો તે દત્તક લે, તો દત્તક પુત્રના અધિકારો તેવા જ રહેશે જાણે કે તે પોતાના દત્તક પિતાના અવસાન સમયે હયાત હોય, અને છેલ્લા સહભાગીદારના વારસદાર તરીકે દાવો કરતી કોઈપણ વ્યક્તિના હક્ક સામે સહભાગીદાર તરીકે તેનો હક્ક પ્રવર્તશે. સારાંશમાં, જ્યાં સુધી દત્તક લઈ શકે તેવી વિધવા જીવિત હોય ત્યાં સુધી આવા વારસદારના હાથમાં રહેલી મિલકત સહભાગીદારીની મિલકતનું સ્વરૂપ ધરાવતી હોવાનું માનવામાં આવ્યું હતું. આ સિદ્ધાંતની પુનઃપુષ્ટિ નીલનગૌડા લીંબનગૌડા વિરુદ્ધ ઉજ્જન ગૌડા (૫) માં કરવામાં આવી હતી. આ રીતે, પૂર્વવર્તી અસરના સિદ્ધાંતનો વ્યાપ અત્યાર સુધી સ્પષ્ટ છે. તે માત્ર ત્યારે જ લાગુ પડે છે જ્યારે દત્તક પુત્ર દ્વારા કરવામાં આવેલો દાવો તેના દત્તક પિતાની સંપત્તિ સંબંધિત હોય. આ સંપત્તિ નિશ્ચિત અને નિર્ધારિત હોઈ શકે છે – જેમ કે જ્યારે તેઓ મિલકતોના એકમાત્ર અને સંપૂર્ણ માલિક હોય; અથવા તે પરિવર્તનશીલ હોઈ શકે છે – જેમ કે જ્યારે તેઓ સંયુક્ત હિન્દુ કુટુંબના સભ્ય હોય, જેમાં સહભાગીદારોનો હિતસંબંધ અવસાનથી વધવાને પાત્ર અથવા જન્મથી ઘટવાને પાત્ર હોય છે. બંને સંજોગોમાં, દત્તક પુત્ર પોતાના પિતાના અવસાનની તારીખે જે મેળવવા માટે હક્કદાર જાહેર થાય છે તે તેના દત્તક પિતાનો જ હિતસંબંધ છે. હવે નિર્ણય કરવાનો મુદ્દો એ છે કે શું આ

પૂર્વવર્તી અસરનો સિદ્ધાંત ત્યારે લાગુ કરી શકાય જ્યારે દત્તક પુત્ર દ્વારા કરવામાં આવેલો દાવો તેના દત્તક પિતાની સંપત્તિ સંબંધિત ન હોય પરંતુ સંપાર્શ્વિક વારસદારની સંપત્તિ સંબંધિત હોય. આ સિદ્ધાંત જે આધાર પર રચાયેલો છે તે એ છે કે દત્તક પિતાના વંશની નિરંતરતામાં કોઈ અંતરાલ હોવો જોઈએ નહીં. તે, તેના મૂળ સ્વરૂપથી જ, માત્ર તેમને જ લાગુ પડી શકે છે અને તેમના સંપાર્શ્વિક વારસદારોને નહીં.

ઓક્સફોર્ડ ડિક્શનરીમાં "સંપાર્શ્વિક" શબ્દનો અર્થ "એક જ મૂળ પુરુષમાંથી પરંતુ સમાન સીધી લીટીમાં નહીં ઊતરી આવેલ" તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવ્યો છે. વંશમાં નિરંતરતા હોવી જોઈએ તે નિયમ પાછળનું કારણ તેને સંપાર્શ્વિક વારસદારો સુધી વિસ્તૃત કરવાનું વાજબી ઠેરવતું નથી. વળી, આપણે અનંત ભીકપ્પા પાટીલ (સગીર) વિરુદ્ધ શંકર રામચંદ્ર પાટીલ (૧) ના નિર્ણય સુધી પહોંચીએ ત્યાં સુધી સંપાર્શ્વિક વારસદારો પાસેથી વારસામાં મળેલી મિલકતોને પૂર્વવર્તી અસરનો સિદ્ધાંત લાગુ પાડતો હોય તેવો કોઈ અગાઉનો ન્યાયિક આધાર નથી. તેમના સંદર્ભમાં, પ્રવર્તક સિદ્ધાંત એ હતો કે વારસો ક્યારેય સ્થગિત રહી શકતો નથી, અને કાયદા હેઠળ સૌથી નજીકના વારસદાર હોય તેવી વ્યક્તિ પર એકવાર તે ઊતરી આવે તે પછી તેને વિનિહિત કરી શકાતો નથી. મુલ્લાના હિન્દુ લો, ૧૧ મી આવૃત્તિ, પૃષ્ઠ ૨૦ અને ૨૧ પર કાયદો આ પ્રમાણે જણાવવામાં આવ્યો છે: "હિન્દુના અવસાન પર, તે સમયે જે વ્યક્તિ તેના સૌથી નજીકના વારસદાર હોય તે તેના દ્વારા પાછળ છોડવામાં આવેલી મિલકત માટે તરત જ હક્કદાર બને છે. મિલકતના માલિકના અવસાન પર તરત

જ ઉત્તરાધિકારનો હક્ક તેનામાં નિહિત થાય છે."

જ્યારે માલિકના અવસાન સમયે કોઈ અગ્રગણ્ય વારસદાર ગર્ભમાં ન હોય ત્યારે તેવા અગ્રગણ્ય વારસદારના જન્મની અપેક્ષાએ વારસો કોઈપણ સંજોગોમાં સ્થગિત રહી શકતો નથી. "જ્યાં કોઈ હિન્દુની મિલકત તેના અવસાન સમયે તેના સૌથી નજીકના વારસદાર હોય તેવી વ્યક્તિમાં નિહિત થઈ ગઈ હોય, તો તે મિલકત એવા વ્યક્તિના પાછળથી થતા જન્મ દ્વારા વિનિહિત થઈ શકતી નથી કે જે તેના અવસાન સમયે હયાત હોત તો અગ્રગણ્ય વારસદાર બન્યો હોત, અથવા અમુક સંજોગોમાં મૃતક માટે પુત્ર દત્તક લેવા દ્વારા પણ વિનિહિત થઈ શકતી નથી." (જુઓ મુલ્લાનું હિન્દુ લો, ૧૧ મી આવૃત્તિ, પૃષ્ઠ ૨૮).

ભુવનેશ્વરી દેવી વિરુદ્ધ નીલકમલ લાહિરી (૨) માં, હકીકતો એવી હતી કે રામમોહન નામના એક વ્યક્તિની વિધવા ચાંદમોનીનું ૧૫ જૂન, ૧૮૬૭ ના રોજ અવસાન થયું હતું, અને સંપત્તિ તેના ભત્રીજા નીલકમલ પર ઉત્તરાધિકારી તરીકે ઊતરી આવી હતી.

ત્યારબાદ, રામમોહનના શિબનાથ નામના ભાઈની વિધવા ભુવનેશ્વરી દેવીએ જોતીન્દ્ર નામના એક છોકરાને દત્તક લીધો, અને સંપત્તિમાં અડધા હિસ્સા માટે તેના દ્વારા દાવો કરવામાં આવ્યો. જો તેનું દત્તક વિધાન શિબનાથના અવસાનની તારીખ, એટલે કે ૨૮ મે, ૧૮૬૧ થી પૂર્વવર્તી અસરે લાગુ થઈ શકે, તો જોતીન્દ્ર નીલકમલ સાથે સમાન રીતે વારસો વહેંચવા માટે હક્કદાર બને. તેના દાવાના સમર્થનમાં આ દલીલ રજૂ કરવામાં આવી હતી. (જુઓ પૃષ્ઠ

૧૩૯). આ દલીલને નકારતાં, સર બાર્ન્સ પીકોકે અવલોકન કર્યું હતું કે: "નિર્ણીત કેસોમાં દર્શાવવામાં આવેલા કાયદા અનુસાર, સંપાર્શ્વિક વારસદારના અવસાન પછી થયેલું દત્તક વિધાન દત્તક પુત્રને તે સંપાર્શ્વિક વારસદારના વારસ તરીકે આવવા માટે હક્કદાર બનાવતું નથી." એ વાત સાચી છે કે દત્તક લેવાયેલો છોકરો ચાંદમોનીના અવસાનની તારીખે વાસ્તવમાં હયાત ન હતો તે હકીકતનો પણ સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો છે; પરંતુ જો પૂર્વવર્તી અસરનો સિદ્ધાંત લાગુ પડતો હોત, તો તેનાથી કાનૂની સ્થિતિમાં કોઈ ફરક પડ્યો ન હોત. પ્રિવિ કાઉન્સિલના ધ્યાનમાં જે કેસો હતા તેમાંનો એક કેસ કાલી પ્રસન્ન ઘોષ વિરુદ્ધ ગોકુલ ચંદ્ર મિત્તર (૧) નો હતો, જેના પર હાઈકોર્ટમાં આધાર રાખવામાં આવ્યો હતો. જુઓ નીલકમલ લાહુરી વિરુદ્ધ જોતેન્દ્ર મોહન લાહુરી (૨). તેમાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે દત્તક પુત્ર તેના દત્તક પિતાના કાકાની સંપત્તિનો દાવો કરી શકે નહીં, જે સંપત્તિ તેના દત્તક વિધાન પૂર્વે વારસા દ્વારા ઊતરી આવી હતી. ૧૮૮૮ માં ગોલાપચંદ્ર સરકાર શાસ્ત્રીએ દત્તક વિધાનના કાયદા પરના તેમના ટાગોર લો લેક્ચર્સમાં અવલોકન કર્યું હતું: "દત્તક વિધાન પૂર્વે ખુલેલા સંપાર્શ્વિક ઉત્તરાધિકારના સંબંધમાં, એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે દત્તક પુત્રને કોઈ સંપાર્શ્વિક સગાની સંપત્તિ મેળવવાનો હક્કદાર બનાવવા માટે દત્તક વિધાન દત્તક પિતાના અવસાનથી પૂર્વવર્તી અસરે લાગુ થઈ શકે નહીં, જેનો ઉત્તરાધિકાર તેના દત્તક વિધાન પૂર્વે ખુલી ચૂક્યો હતો." (જુઓ પૃષ્ઠ ૪૧૩ અને ૪૧૪). આ રીતે કાયદો સુસ્થાપિત હતો કે જ્યારે દત્તક પિતા સિવાયની અન્ય કોઈ વ્યક્તિની મિલકતોના ઉત્તરાધિકારનો પ્રશ્ન સંકળાયેલો હોય, ત્યારે લાગુ પડતો સિદ્ધાંત

પૂર્વવર્તી અસરનો નિયમ ન હતો પરંતુ એ નિયમ હતો કે એકવાર નિહિત થયેલો વારસો વિનિહિત થઈ શકતો નથી. અનંત ભીકપ્પા પાટીલ (સગીર) વિરુદ્ધ શંકર રામચંદ્ર પાટીલના નિર્ણયની તપાસ કરતાં પહેલાં, આ પ્રશ્ન પર પ્રિવિ કાઉન્સિલના અગાઉના ચુકાદાઓનો સંદર્ભ લેવો જરૂરી છે, જેણે તે નિર્ણયનો આધાર રચ્યો હતો. પ્રતાપસિંગ શિવસિંગ વિરુદ્ધ અગરસિંગજી રાયસિંગજી (૧) માં, તે પ્રશ્ન પિપરિયા ગામની જીવાઈ ગ્રાન્ટ સંબંધિત હતો, જે ગ્રાન્ટ ગામ્ફના શાસક દ્વારા કનિષ્ઠ સભ્યને એવી શરતે આપવામાં આવી હતી કે ગ્રાન્ટ મેળવનારના પુરૂષ વારસદારના અભાવે તે ગામ્ફ એસ્ટેટને પરત મળશે, અને ગામ્ફની સંપત્તિ પોતે અવિભાજ્ય હતી તથા જ્યેષ્ઠાધિકારના નિયમ દ્વારા શાસિત હતી. ૧૮૬૯ માં ગામ્ફના ઠાકોરે, જેઓ તે સમયે અવિભાજ્ય મિલકતના કબજામાં હતા, તેમણે પોતાના ભાઈ સરતાનસિંગજીને એવી શરતે જીવાઈ ગ્રાન્ટ આપી હતી કે તેમના પુરૂષ વારસદારના અવસાન પર તે ઠાકોરને પરત મળશે. સરતાનસિંગજી પાછળ એક પુત્ર હરિસિંગજીને મૂકીને અવસાન પામ્યા, જેમનું ૧૮૯૯ માં વિધવા બાઈ દેવલાને મૂકીને અવસાન થયું. ૧૨ માર્ચ, ૧૯૦૪ ના રોજ, તેમણે પ્રતાપસિંગ શિવસિંગને દત્તક લીધા. ત્યાર પછી ઠાકોરે એવા કારણોસર પિપરિયાનો કબજો મેળવવા દાવો કર્યો કે ૧૮૯૯ માં હરિસિંગજીના અવસાન પર તે ગામ તેમને પરત મળ્યું હતું. પ્રશ્ન એ હતો કે શું ૧૯૦૪ માં કરવામાં આવેલા દત્તક વિધાનથી સરતાનસિંગજીનો પુરૂષ વંશ ચાલુ રાખવાની અને મિલકત પરત જતી અટકાવવાની અસર થઈ હતી કે કેમ. પ્રિવિ કાઉન્સિલ દ્વારા એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે તે દત્તક વિધાન હરિસિંગજીના અવસાનથી

પૂર્વવર્તી અસરે અમલી બન્યું હતું અને પ્રતાપસિંગજી તે ગામ માટે હક્કદાર હતા. ત્યાર પછીનો કેસ અમરેન્દ્ર માનસિંગ વિરુદ્ધ સનાતન સિંઘ (૧) નો હતો, જ્યાં પ્રશ્ન દોમપારાની અવિભાજ્ય સંપત્તિ સંબંધિત હતો. દોમપારાના છેલ્લા રાજા બિભુદેન્દ્ર હતા, જેમનું ૧૦ ડિસેમ્બર, ૧૯૨૨ ના રોજ અપરિણીત અવસાન થયું હતું. ત્યારબાદ તે સંપત્તિ સંપાર્શ્વિક વારસદાર બનામાલી પર ઊતરી આવી. ૧૮ ડિસેમ્બર, ૧૯૨૨ ના રોજ, બિભુદેન્દ્રની માતા ઇન્દુમતીએ અમરેન્દ્રને દત્તક લીધા. બનામાલીએ એવા કારણોસર સંપત્તિનો દાવો કરતો દાવો દાખલ કર્યો કે દત્તક વિધાન અમાન્ય હતું અને કોઈપણ સંજોગોમાં તેમનામાં પહેલેથી જ નિહિત થઈ ચૂકેલી સંપત્તિને વિનિહિત કરી શકે નહીં. પ્રિવિ કાઉન્સિલે ઠેરવ્યું કે દત્તક વિધાન કાયદેસર હતું અને અમરેન્દ્ર તે સંપત્તિ માટે હક્કદાર હતા. છેલ્લો કેસ વિજયસિંગજી છત્રસિંગજી વિરુદ્ધ શિવસંગજી ભીમસંગજી (૨) નો છે. ત્યાં, અહીમા નામની એક અવિભાજ્ય સંપત્તિ હતી. સંપત્તિ ધારણ કરનાર ચંદ્રસિંગજીનું વિધવા અને પુત્ર છત્રસિંગજીને મૂકીને અવસાન થયું. છત્રસિંગજીનું બે વિધવાઓને મૂકીને અવસાન થયું, અને પ્રશ્ન એ હતો કે તે પૈકીની એક વિધવા દ્વારા કરવામાં આવેલું દત્તક વિધાન કાયદેસર હતું કે કેમ. દત્તક વિધાન પૂર્વે છત્રસિંગજીનું અવસાન થઈ ચૂક્યું હતું અને સંપત્તિ સંપાર્શ્વિક વારસદાર ભીમસંગજી પર ઊતરી આવી હતી. પ્રિવિ કાઉન્સિલે ઠેરવ્યું કે દત્તક વિધાન કાયદેસર હતું અને તેણે ભીમસંગજીના હાથમાં રહેલી સંપત્તિને વિનિહિત કરી હતી.

એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે તેઓ તેમ કરી શકતા હતા. અહીં પણ,

સંપાર્શ્વિક ઉત્તરાધિકારનો કોઈ પ્રશ્ન ન હતો, કારણ કે નિર્ણય કરવાનો મુદ્દો અમરેન્દ્ર માનસિંગ વિરુદ્ધ સનાતન સિંઘ (૧) જેવો જ હતો.

હવે આપણે અનંત ભીકપ્પા પાટીલ (સગીર) વિરુદ્ધ શંકર રામચંદ્ર પાટીલના નિર્ણય પર આવીએ છીએ. તે કેસની હકીકતો એવી હતી કે ભીકપ્પા નામના એક વ્યક્તિનું ૧૯૦૫ માં પોતાની વિધવા ગંગાબાઈ અને એક અવિભક્ત પુત્ર કેશવને હયાત મૂકીને અવસાન થયું હતું. ૧૯૦૮ માં ભીકપ્પાના વિભક્ત ભાઈ નારાયણનું અવસાન થયું, અને કેશવ વારસદાર તરીકે તેમની મિલકતો મેળવવા હક્કદાર બન્યો. ૧૯૧૭ માં કેશવનું અપરિણીત અવસાન થયું, અને મિલકતો વતન જમીનો હોવાથી તે શંકર નામના સંપાર્શ્વિક વારસદાર પર ઊતરી આવી. ૧૯૩૦ માં ગંગાબાઈએ અનંતને દત્તક લીધા, અને તેમણે ભીકપ્પાના દત્તક પુત્ર તરીકે મિલકતોનો કબજો મેળવવા શંકર સામે દાવો કર્યો. હાઇકોર્ટે એવું ઠેરવ્યું હતું કે ૧૯૧૭ માં જ્યારે કેશવનું અવસાન થયું ત્યારે સંયુક્ત કુટુંબનું અસ્તિત્વ સમાપ્ત થઈ ગયું હોવાથી, અને મિલકતો શંકર પર તેના વારસદાર તરીકે ઊતરી આવી હોવાથી, દત્તક વિધાન કાયદેસર હોવા છતાં તે શંકર પાસેથી તે મિલકતો વિનિહિત કરી શકે નહીં.

પ્રિવિ કાઉન્સિલે ઠેરવ્યું હતું કે જ્યાં સુધી મૃતક સહભાગીદારની વિધવા જીવિત હોય ત્યાં સુધી સહભાગીદારી અસ્તિત્વમાં રહેલી ગણવી જોઈએ, અને ગંગાબાઈના દત્તક વિધાનથી અનંતમાં કુટુંબની સંપત્તિ નિહિત થવાની અસર થઈ હતી, ભલે તે કેશવના વારસદાર તરીકે શંકર પર ઊતરી આવી હોય. કેશવે

નારાયણ પાસેથી વારસામાં મેળવેલી મિલકતોનો આગળ વિચાર કરતાં, પ્રિવિ કાઉન્સિલે ઠેરવ્યું હતું કે તે મિલકતોના સંબંધમાં પણ અનંતનો હક્ક પ્રવર્તશે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, નિર્ણય એવો હતો કે દત્તક પુત્ર સંપાર્શ્વિક વારસદારના વારસ પાસેથી વારસા દ્વારા તેના પર ઊતરી આવેલી મિલકતો વિનિહિત કરી શકે છે. આ નિર્ણય સીધો પ્રસ્તુત મુદ્દા પર છે, અને જો તે સાચો હોય, તો આ અપીલ મંજૂર કરવી પડે. પરંતુ સામાવાળાઓ એવી દલીલ કરે છે કે તે નિર્ણય ભૂલભરેલો છે, અને આ કોર્ટે તેને અનુસરવો જોઈએ નહીં. તેથી તે નિર્ણયના આધારોની તપાસ કરવી જરૂરી બને છે. તે પૃષ્ઠ ૨૪૧ પર નીચેના ફકરામાં જોવા મળે છે: "જો છેલ્લા પુરૂષ માલિકની માતા દ્વારા કરવામાં આવેલા દત્તક વિધાનની અસર તે પછીના સંપાર્શ્વિક વારસદારોના હક્કને રદબાતલ કરવાની હોય કે જેમણે તે મિલકતનો વહીવટ પણ કર્યો હોય, તો એવું જણાય છે કે તે જ સિદ્ધાંત સહભાગીદારીની અન્ય કોઈપણ મિલકતને, જેમ કે વારસા દ્વારા ઊતરી આવતી સંપાર્શ્વિક વારસદારની સંપત્તિને પણ લાગુ પડવો જોઈએ."

ત્યારબાદ તે ચુકાદામાં અમરેન્દ્ર માનસિંગ વિરુદ્ધ સનાતન સિંઘ (૧) અને વિજયસિંગજી છત્રસિંગજી વિરુદ્ધ શિવસિંગજી ભીમસિંગજી (૨) માં બોર્ડના નિર્ણયોનો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો છે, અને એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે કે તેમાં સંકળાયેલી અવિભાજ્ય સંપત્તિઓને સંયુક્ત કુટુંબની મિલકત તરીકે નહીં પરંતુ અલગ મિલકત તરીકે ગણવામાં આવી હતી; આ એક એવો નિષ્કર્ષ છે જે પ્રશ્નનો ઉકેલ લાવતો નથી, કારણ કે જો તે મિલકતો અલગ મિલકત હતી તેવા આધાર પર પણ વિચાર કરીએ, તો પણ તેમાં સંપાર્શ્વિક

ઉત્તરાધિકારનો કોઈ પ્રશ્ન સંકળાયેલો ન હતો, કારણ કે તે મુકદ્દમા હેઠળનો દાવો દત્તક પિતાની સંપત્તિ સંબંધિત હતો, અને તે વેલ્લંકી વેંકટા વિરુદ્ધ વેંકટરામા (૩) તથા વીરાભાઈ વિરુદ્ધ ભાઈ હીરાબા (૪) માં અગાઉથી સ્થાપિત સિદ્ધાંત હેઠળ આવરી લેવાયેલો હતો. તે પછી અગાઉ ટાંકેલો એવો નિષ્કર્ષ આવે છે કે પિતા પાસેથી મળેલી મિલકતો અને અન્ય લોકો પાસેથી મળેલી મિલકતો વચ્ચે કોઈ ભેદ પાડી શકાય નહીં. આ બાબત એ સિદ્ધાંતની અવગણના કરે છે કે વંશની નિરંતરતાની ધારણા પર આધારિત પૂર્વવર્તી અસરનો સિદ્ધાંત માત્ર દત્તક પિતાની સંપત્તિને જ લાગુ પડી શકે છે અને લાગુ પાડવામાં આવ્યો હતો, સંપાર્શ્વિક વારસદારોની સંપત્તિને નહીં. હવે આપણે જીવાજી અન્નાજી વિરુદ્ધ હણમંત રામચંદ્ર (૫) તરફ વળી શકીએ છીએ, જેમાં અનંત ભીકપ્પા પાટીલ (સગીર) વિરુદ્ધ શંકર રામચંદ્ર પાટીલ (૨) ના નિર્ણયના વ્યાપ અંગે વિચારણા કરવામાં આવી હતી. ત્યાં, મહત્વપૂર્ણ હકીકતો એવી હતી કે કેશવ અને અન્નાપ્પા, જેઓ સંયુક્ત કુટુંબના સભ્યો હતા, તેમણે વહેંચણી કરી હતી, અને તે પછી ૧૯૦૧ માં અન્નાપ્પા પોતાની પાછળ વિધવા તુંગાબાઈને મૂકીને અવસાન પામ્યા હતા. કેશવ પોતાના પુત્ર વિષ્ણુને પાછળ મૂકીને અવસાન પામ્યા, જેમનું ૧૯૧૮ માં પુરૂષ સંતાન વિના અવસાન થયું, અને વતન જમીનો હોવાથી તે મિલકત તેમના વારસદાર તરીકે હણમંત નામના સંપાર્શ્વિક વારસદાર પર ઊતરી આવી. ૧૯૨૨ માં તુંગાબાઈએ જીવાજીને દત્તક લીધા. પ્રશ્ન એ હતો કે શું તેઓ વિષ્ણુના અગ્રગણ્ય વારસદાર તરીકે હણમંતમાં નિહિત થઈ ચૂકેલી મિલકતોને વિનિહિત કરવા હક્કદાર હતા; અને નિર્ણય એવો આવ્યો કે તેઓ તેમ કરી શકતા

ન હતા. અગ્રણી ચુકાદો આપનાર મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ છાગલાએ ઠેરવ્યું કે પૂર્વવર્તી અસરનો સિદ્ધાંત સંપાર્શ્વિક ઉત્તરાધિકારને લાગુ પડતો નથી, અને અનંત ભીકપ્પા પાટીલ (સગીર) વિરુદ્ધ શંકર રામચંદ્ર પાટીલ (૨) નો નિર્ણય એવા કેસો પૂરતો જ મર્યાદિત રાખવો જોઈએ જ્યાં દત્તક વિધાનની તારીખે સહભાગીદારી અસ્તિત્વમાં હોય કે જેના દત્તક પિતા સભ્ય હતા. ન્યાયમૂર્તિ ગજેન્દ્રગડકર આ નિષ્કર્ષ સાથે સહમત થયા હતા, પરંતુ તેમણે અવલોકન કર્યું હતું કે અનંત ભીકપ્પા પાટીલ (સગીર) વિરુદ્ધ શંકર રામચંદ્ર પાટીલ (૨) ના નિર્ણયને પ્રિવિ કાઉન્સિલના અગાઉના નિર્ણયો સાથે અથવા હિન્દુ કાયદાના સુસ્થાપિત સિદ્ધાંતો સાથે સુસંગત કરવો મુશ્કેલ હતો. પૂર્ણ બેંચે તે મુજબ ઠેરવ્યું કે પૂર્વવર્તી અસરના નિયમનો સંપાર્શ્વિક ઉત્તરાધિકાર પર કોઈ અમલ થતો નથી.

હકીકત એ છે કે, વિદ્વાન ન્યાયમૂર્તિઓએ નિખાલસપણે સ્વીકાર્યું હતું તેમ, તેઓ અનંત ભીકપ્પા પાટીલ (સગીર) વિરુદ્ધ શંકર રામચંદ્ર પાટીલ (૧) ના નિર્ણયથી મૂંઝવણમાં મુકાયા હતા, અને તે ભારતીય અદાલતો માટે બંધનકર્તા સત્તા હોવાથી, તેઓ તેને અનુસરવાનો ઇનકાર કરી શક્યા ન હતા, પરંતુ ભેદ શોધવા માટે મજબૂર બન્યા હતા. જોકે, આ કોર્ટ આવી કોઈ મર્યાદાથી બંધાયેલી નથી, અને તેના પોતાના ગુણદોષના આધારે આ પ્રશ્ન પર વિચાર કરવા મુક્ત છે. દત્તક પુત્ર પોતાના દત્તક વિધાન પૂર્વે વારસા દ્વારા ઊતરી આવેલી સંપાર્શ્વિક વારસદારની સંપત્તિ વિનિહિત કરવા હક્કદાર છે તેવો નિર્ણય આપીને, અનંત ભીકપ્પા પાટીલ (સગીર) વિરુદ્ધ શંકર રામચંદ્ર પાટીલ (૧) અગાઉ કાયદા તરીકે જે સમજવામાં આવતું હતું તેના કરતાં ઘણો આગળ વધી ગયો હતો.

તે ભારતીય ન્યાયશાસ્ત્રમાં સુસ્થાપિત એવા સિદ્ધાંત સાથે સુસંગત નથી કે વારસો ક્યારેય સ્થગિત રહી શકતો નથી, અને દત્તક પુત્રના હક્કની પૂર્વવર્તી અસર માત્ર દત્તક પિતાની સંપત્તિ પૂરતી જ મર્યાદિત છે. તદુપરાંત, તેમાં ઠરાવવામાં આવેલો કાયદો એવા પરિણામો તરફ દોરી જાય છે જે અત્યંત અગવડભરેલા છે. જ્યારે સહભાગીદાર અથવા વિભક્ત સભ્ય બંને પૈકીના કોઈની પણ વિધવા દ્વારા દત્તક લેવામાં આવે છે, ત્યારે પૂર્વવર્તી અસરના સિદ્ધાંતના આધારે દત્તક પિતાના અવસાનની તારીખે મિલકતો મેળવવાનો દત્તક પુત્રનો હક્ક એ મર્યાદાને આધીન છે કે દત્તક વિધાનની તારીખ પહેલાં કરવામાં આવેલા હસ્તાંતરણો તેના પર બંધનકર્તા રહે છે, જો તે સંપત્તિ માટે બંધનકર્તા હેતુઓ માટે કરવામાં આવ્યા હોય.

આમ, મર્યાદિત માલિકો પાસેથી હસ્તાંતરણ મેળવનારાઓ, પછી ભલે તેઓ વિધવાઓ હોય કે સંયુક્ત કુટુંબના સહભાગીદારો હોય, જો તેમની ખરીદીઓ સંપત્તિ માટે બંધનકર્તા હેતુઓ માટે કરવામાં આવી હોય, તો તેઓ પૂરતા પ્રમાણમાં સુરક્ષિત છે. પરંતુ સંપાર્શ્વિક વારસદારના વારસ પાસેથી ખરીદનારની સ્થિતિ શું થાય? જ્યારે ૧૯૦૮ માં કેશવનું અવસાન થયું ત્યારે શંકર સૌથી નજીકના વારસદાર હતા, અને તેઓ નારાયણની સંપત્તિ મેળવવા હક્કદાર બન્યા હતા. ૧૯૧૪ માં તેમણે કેટલીક મિલકતો અજાણ્યા ખરીદદારોને વેચી દીધી હતી. ૧૯૩૦ માં ગંગાબાઈએ અનંતને દત્તક લીધા. જો અનંત શંકર પાસેથી નારાયણની સંપત્તિ વિનિહિત કરવા હક્કદાર બનતા હોય, તો ૧૯૧૪ માં શંકર પાસેથી ખરીદનારાઓની સ્થિતિ શું થશે? શંકર સંપૂર્ણ માલિક હતા, કોઈ

મર્યાદિત માલિક ન હતા. કાનૂની જરૂરિયાત કે સંપત્તિના લાભનો કોઈ પ્રશ્ન જ ન હતો. અનંત શંકર પાસેથી મિલકત વિનિહિત કરવા હક્કદાર હતા તેવું ઠરાવવાનું પરિણામ એ આવે કે ૧૯૧૪ માં શંકર દ્વારા કરવામાં આવેલા વેચાણો રદબાતલ ઠરે, જે કાયદાના તમામ સિદ્ધાંતોની વિરુદ્ધનું ગણાશે. પ્રિવિ કાઉન્સિલે આ પ્રશ્નનો નિર્ણય કર્યો ન હતો, પરંતુ અવલોકન કર્યું હતું કે તે કેસમાં આ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થતો ન હતો. પરંતુ તે નિર્ણયનું તાર્કિક પરિણામ એ આવે કે દત્તક પુત્ર તે ખરીદનારના હાથમાં રહેલી મિલકતો પણ વિનિહિત કરી શકે. આ બાબત દર્શાવે છે કે આ સિદ્ધાંત કેટલો ત્રુટિપૂર્ણ છે. તેથી અમારો એવો અભિપ્રાય છે કે અનંત ભીકપ્પા પાટીલ (સગીર) વિરુદ્ધ શંકર રામચંદ્ર પાટીલ (૧) નો નિર્ણય ત્યાં સુધી ખોટી રીતે લેવાયેલો હતો જ્યાં સુધી તેણે એવું ઠરાવ્યું હતું કે દત્તક પુત્ર પોતાના દત્તક વિધાન પૂર્વે વારસા દ્વારા ઊતરી આવેલી સંપાર્શ્વિક વારસદારની સંપત્તિ વિનિહિત કરવા હક્કદાર છે. કેસના અન્ય મુદ્દાઓ પર, હાઇકોર્ટે ઠેરવ્યું હતું કે વાદીનું દત્તક વિધાન સાચું અને કાયદેસર હતું, પરિશિષ્ટ 'એ' અને 'બી' ની મિલકતો દેવજીની સ્વ–ઉપાર્જિત મિલકતો હતી, અને પરિશિષ્ટ 'સી' ની મિલકતો સંયુક્ત કુટુંબની ન હતી. બંને અદાલતોએ અપીલકર્તા વિરુદ્ધ સમવર્તી તારણો આપ્યા છે, અને તેમની સાથે અસંમત થવા માટે કોઈ આધારો નથી.

પરિણામે, વાદીને દાવાની તારીખ મુજબ સર્વે નં. ૬૩૪ અને ૬૩૫, સર્વે નં. ૬૩૯, ૬૪૦ અને ૬૪૧ તેમજ સર્વે નં. ૬૪૨, ૬૪૪ અને ૬૪૫ ના પ્લોટોના મૂલ્યના અડધા ભાગનું હુકમનામું આપીને નીચલી અદાલતના હુકમનામામાં સુધારો કરવામાં આવે છે. આ સુધારાને આધીન રહીને, નીચલી અદાલતનું

હુકમનામું બહાલ રાખવામાં આવે છે, અને અપીલ રદ કરવામાં આવે છે.

સંજોગોને ધ્યાને લેતાં, પક્ષકારો આ અપીલમાં પોતાનો ખર્ચ જાતે ભોગવશે.

અપીલ રદ કરવામાં આવે છે.

This judgment has been translated using an AI-assisted translation tool.

==========

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==========